

ISSN 2518-1467 (Online),
ISSN 1991-3494 (Print)

«ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ
ҰЛТТЫҚ ҒЫЛЫМ АКАДЕМИЯСЫ» РҚБ
«ХАЛЫҚ» ЖҚ

Х А Б А Р Ш Ы С Ы

ВЕСТНИК

РОО «НАЦИОНАЛЬНОЙ
АКАДЕМИИ НАУК
РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН»
ЧФ «Халық»

THE BULLETIN

OF THE ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF
KAZAKHSTAN
«Halyk» Private Foundation

PUBLISHED SINCE 1944

5 (405)

SEPTEMBER-OCTOBER 2023

ALMATY, NAS RK

В 2016 году для развития и улучшения качества жизни казахстанцев был создан частный Благотворительный фонд «Халык». За годы своей деятельности на реализацию благотворительных проектов в областях образования и науки, социальной защиты, культуры, здравоохранения и спорта, Фонд выделил более 45 миллиардов тенге.

Особое внимание Благотворительный фонд «Халык» уделяет образовательным программам, считая это направление одним из ключевых в своей деятельности. Оказывая поддержку отечественному образованию, Фонд вносит свой посильный вклад в развитие качественного образования в Казахстане. Тем самым способствуя росту числа людей, способных менять жизнь в стране к лучшему – профессионалов в различных сферах, потенциальных лидеров и «великих умов». Одной из значимых инициатив фонда «Халык» в образовательной сфере стал проект *Ozgeris powered by Halyk Fund* – первый в стране бизнес-инкубатор для учащихся 9-11 классов, который помогает развивать необходимые в современном мире предпринимательские навыки. Так, на содействие малому бизнесу школьников было выделено более 200 грантов. Для поддержки талантливых и мотивированных детей Фонд неоднократно выделял гранты на обучение в Международной школе «Мирас» и в *Astana IT University*, а также помог казахстанским школьникам принять участие в престижном конкурсе «*USTEM Robotics*» в США. Авторские работы в рамках проекта «Тәлімгер», которому Фонд оказал поддержку, легли в основу учебной программы, учебников и учебно-методических книг по предмету «Основы предпринимательства и бизнеса», преподаваемого в 10-11 классах казахстанских школ и колледжей.

Помимо помощи школьникам, учащимся колледжей и студентам Фонд считает важным внести свой вклад в повышение квалификации педагогов, совершенствование их знаний и навыков, поскольку именно они являются проводниками знаний будущих поколений казахстанцев. При поддержке Фонда «Халык» в южной столице был организован ежегодный городской конкурс педагогов «*Almaty Digital Ustaz*».

Важной инициативой стал реализуемый проект по обучению основам финансовой грамотности преподавателей из восьми областей Казахстана, что должно оказать существенное влияние на воспитание финансовой

грамотности и предпринимательского мышления у нового поколения граждан страны.

Необходимую помощь Фонд «Халык» оказывает и тем, кто особенно остро в ней нуждается. В рамках социальной защиты населения активно проводится работа по поддержке детей, оставшихся без родителей, детей и взрослых из социально уязвимых слоев населения, людей с ограниченными возможностями, а также обеспечению нуждающихся социальным жильем, строительству социально важных объектов, таких как детские сады, детские площадки и физкультурно-оздоровительные комплексы.

В копилку добрых дел Фонда «Халык» можно добавить оказание помощи детскому спорту, куда относится поддержка в развитии детского футбола и карате в нашей стране. Жизненно важную помощь Благотворительный фонд «Халык» оказал нашим соотечественникам во время недавней пандемии COVID-19. Тогда, в разгар тяжелой борьбы с коронавирусной инфекцией Фонд выделил свыше 11 миллиардов тенге на приобретение необходимого медицинского оборудования и дорогостоящих медицинских препаратов, автомобилей скорой медицинской помощи и средств защиты, адресную материальную помощь социально уязвимым слоям населения и денежные выплаты медицинским работникам.

В 2023 году наряду с другими проектами, нацеленными на повышение благосостояния казахстанских граждан Фонд решил уделить особое внимание науке, поскольку она является частью общественной культуры, а уровень ее развития определяет уровень развития государства.

Поддержка Фондом выпуска журналов Национальной Академии наук Республики Казахстан, которые входят в международные фонды Scopus и WoS и в которых публикуются статьи отечественных ученых, докторантов и магистрантов, а также научных сотрудников высших учебных заведений и научно-исследовательских институтов нашей страны является не менее значимым вкладом Фонда в развитие казахстанского общества.

С уважением, Благотворительный Фонд «Халык»!

БАС РЕДАКТОР:

ТҮЙМЕБАЕВ Жансейіт Қансейітұлы, филология ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің ректоры (Алматы, Қазақстан)

ҒАЛЫМ ХАТШЫ:

ӘБІЛҚАСЫМОВА Алма Есімбекқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Абай атындағы ҚазҰПУ Педагогикалық білімді дамыту орталығының директоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 2**

РЕДАКЦИЯ АЛҚАСЫ:

САТЫБАЛДЫ Әзімхан Әбілқайырұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Экономика институтының директоры (Алматы, Қазақстан), **Н = 5**

САПАРБАЕВ Әбдіжапар Жұманұлы, экономика ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА құрметті мүшесі, Халықаралық инновациялық технологиялар академиясының президенті (Алматы, Қазақстан), **Н = 6**

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, экономика ғылымдарының докторы, профессор, «Киево-Могилян академиясы» ұлттық университетінің кафедра меңгерушісі (Киев, Украина), **Н = 2**

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, К. Разумовский атындағы Мәскеу мемлекеттік технологиялар және менеджмент университетінің кәсіптік білім берудің педагогикасы және психологиясы кафедрасының меңгерушісі (Мәскеу, Ресей), **Н = 4**

СЕМБИЕВА Ләззат Мыктыбекқызы, экономика ғылымдарының докторы, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), **Н = 3**

АБИЛЬДИНА Салтанат Қуатқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Е.А.Бөкетов атындағы Қарағанды мемлекеттік университеті педагогика кафедрасының меңгерушісі (Қарағанды, Қазақстан), **Н = 3**

БУЛАТБАЕВА Күлжанат Нурымжанқызы, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Б. Алтынсарин атындағы Ұлттық білім академиясының бас ғылыми қызметкері (Нұр-Сұлтан, Қазақстан), **Н = 2**

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, Ресей білім академиясының академигі, «Білім берудегі стандарттар және мониторинг» журналының бас редакторы (Мәскеу, Ресей), **Н = 2**

ЕСІМЖАНОВА Сайра Рафихевна, экономика ғылымдарының докторы, Халықаралық бизнес университетінің профессоры, (Алматы, Қазақстан), **Н = 3**

«Қазақстан Республикасы Ұлттық ғылым академиясы РҚБ-нің Хабаршысы».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Меншіктенуші: «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ (Алматы қ.). Қазақстан Республикасының Ақпарат және коммуникациялар министрлігінің Ақпарат комитетінде 12.02.2018 ж. берілген

№ 16895-Ж мерзімдік басылым тіркеуіне қойылу туралы куәлік.

Тақырыптық бағыты: *әлеуметтік ғылымдар саласындағы зерттеулерге арналған.*

Мерзімділігі: жылына 6 рет.

Тиражы: 300 дана.

Редакцияның мекен-жайы: 050010, Алматы қ., Шевченко көш., 28, 219 бөл., тел.: 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© «Қазақстан Республикасының Ұлттық ғылым академиясы» РҚБ, 2023

ГЛАВНЫЙ РЕДАКТОР:

ТУЙМЕБАЕВ Жансеит Кансеитович, доктор филологических наук, профессор, почетный член НАН РК, ректор Казахского национального университета им. аль-Фараби (Алматы, Казахстан)

УЧЕНЫЙ СЕКРЕТАРЬ:

АБЫЛКАСЫМОВА Алма Есимбековна, доктор педагогических наук, профессор, академик НАН РК, директор Центра развития педагогического образования КазНПУ им. Абая (Алматы, Казахстан), **Н = 2**

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ:

САТЫБАЛДИН Азимхан Абылкаирович, доктор экономических наук, профессор, академик НАН РК, директор института Экономики (Алматы, Казахстан), **Н = 5**

САПАРБАЕВ Абдижапар Джуманович, доктор экономических наук, профессор, почетный член НАН РК, президент Международной академии инновационных технологий (Алматы, Казахстан), **Н = 6**

ЛУКЪЯНЕНКО Ирина Григорьевна, доктор экономических наук, профессор, заведующая кафедрой Национального университета «Киево-Могилянская академия» (Киев, Украина), **Н = 2**

ШИШОВ Сергей Евгеньевич, доктор педагогических наук, профессор, заведующий кафедрой педагогики и психологии профессионального образования Московского государственного университета технологий и управления имени К. Разумовского (Москва, Россия), **Н = 4**

СЕМБИЕВА Лязат Мыктыбековна, доктор экономических наук, профессор Евразийского национального университета им. Л.Н. Гумилева (Нур-Султан, Казахстан), **Н = 3**

АБИЛЬДИНА Салтанат Куатовна, доктор педагогических наук, профессор, заведующая кафедрой педагогики Карагандинского университета имени Е.А.Букетова (Караганда, Казахстан), **Н=3**

БУЛАТБАЕВА Кулжанат Нурымжановна, доктор педагогических наук, профессор, главный научный сотрудник Национальной академии образования имени Ы. Алтынсарина (Нур-Султан, Казахстан), **Н = 3**

РЫЖАКОВ Михаил Викторович, доктор педагогических наук, профессор, академик Российской академии образования, главный редактор журнала «Стандарты и мониторинг в образовании» (Москва, Россия), **Н=2**

ЕСИМЖАНОВА Сайра Рафихевна, доктор экономических наук, профессор Университета международного бизнеса (Алматы, Казахстан), **Н = 3**

«Вестник РОО «Национальной академии наук Республики Казахстан».

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Собственник: РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан» (г. Алматы).
Свидетельство о постановке на учет периодического печатного издания в Комитете информации Министерства информации и коммуникаций и Республики Казахстан № **16895-Ж**, выданное 12.02.2018 г.

Тематическая направленность: *посвящен исследованиям в области социальных наук.*

Периодичность: 6 раз в год.

Тираж: 300 экземпляров.

Адрес редакции: 050010, г. Алматы, ул. Шевченко, 28, ком. 219, тел. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© РОО «Национальная академия наук Республики Казахстан», 2023

EDITOR IN CHIEF:

TUIMEBAYEV Zhansait Kanseitovich, Doctor of Philology, Professor, Honorary Member of NAS RK, Rector of Al-Farabi Kazakh National University (Almaty, Kazakhstan).

SCIENTIFIC SECRETARY:

ABYLKASSYMOVA Alma Esimbekovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Executive Secretary of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology of Abai Kazakh National Pedagogical University (Almaty, Kazakhstan), **H = 2**

EDITORIAL BOARD:

SATYBALDIN Azimkhan Abilkairovich, Doctor of Economics, Professor, Academician of NAS RK, Director of the Institute of Economics (Almaty, Kazakhstan), **H = 5**

SAPARBAYEV Abdizhapar Dzhumanovich, Doctor of Economics, Professor, Honorary Member of NAS RK, President of the International Academy of Innovative Technology (Almaty, Kazakhstan) **H = 4**

LUKYANENKO Irina Grigor'evna, Doctor of Economics, Professor, Head of the Department of the National University "Kyiv-Mohyla Academy" (Kiev, Ukraine) **H = 2**

SHISHOV Sergey Evgen'evich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy and Psychology of Professional Education of the Moscow State University of Technology and Management named after K. Razumovsky (Moscow, Russia), **H = 6**

SEMBIEVA Lyazzat Maktybekova, Doctor of Economic Science, Professor of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Nur-Sultan, Kazakhstan), **H = 3**

ABILDINA Saltanat Kuatovna, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Pedagogy of Buketov Karaganda University (Karaganda, Kazakhstan), **H = 3**

BULATBAYEVA Kulzhanat Nurymzhanova, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Chief Researcher of the National Academy of Education named after Y. Altynsarın (Nur-Sultan, Kazakhstan), **H = 2**

RYZHAKOV Mikhail Viktorovich, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, academician of the Russian Academy of Education, Editor-in-chief of the journal «Standards and monitoring in education» (Moscow, Russia), **H = 2**

YESSIMZHANOVA Saira Rafikhevna, Doctor of Economics, Professor at the University of International Business (Almaty, Kazakhstan), **H = 3**.

Bulletin of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan.

ISSN 2518-1467 (Online),

ISSN 1991-3494 (Print).

Owner: RPA «National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan» (Almaty). The certificate of registration of a periodical printed publication in the Committee of information of the Ministry of Information and Communications

of the Republic of Kazakhstan **No. 16895-Ж**, issued on 12.02.2018.

Thematic focus: *it is dedicated to research in the field of social sciences.*

Periodicity: 6 times a year.

Circulation: 300 copies.

Editorial address: 28, Shevchenko str., of. 220, Almaty, 050010, tel. 272-13-19

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en/>

© National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, 2023

BULLETIN OF NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES
OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN
ISSN 1991-3494
Volume 5. Number 405 (2023), 305-317
<https://doi.org/10.32014/2023.2518-1467.593>

© M. Baimaganbetova^{1*}, S. Baimaganbetov², A. Issayev³, 2023

¹Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, Ustkemen. Kazakhstan;

²Kazakh-Turkish University named after Kozh Akhmet Yasavi.
Turkestan, Kazakhstan;

³International University of Tourism and Hospitality.

E-mail: tolenbai_mika@mail.ru

OIL PRICES AND ECONOMIC GROWTH: CASE OF KAZAKHSTAN

Baymaganbetova Meruert — is a doctoral student at Sarsen Amanzholov East Kazakhstan University, 070000. Ustkemen. Kazakhstan

E-mail: tolenbai_mika@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-3185-4728>;

Baymaganbetov Sabit — PhD, senior lecturer at the International Kazakh-Turkish University named after Kozh Akhmet Yasavi, 161200. Turkestan, Kazakhstan

E-mail: Sabit.baymaganbetov@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2099-5562>;

Issayev Abdinabi — PhD, International University of Tourism and Hospitality

E-mail: Abdi.kz.2014@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1850-6961>.

Abstract. The energy needs of developing countries are increasing day by day along with the growth of the economy. Along with the increase in demand, changes in oil prices have different effects on the economy of these countries. Although this situation is becoming more important in energy-dependent economies, the impact for oil-exporting countries requires investigation. In this study, the impact of fluctuations in oil prices on the economy of Kazakhstan, one of the developing oil exporting countries, was analyzed based on monthly data for the period 2010–2022. During the research, the first method used is the unit root test. The result of this test showed that the data is not stationary, the difference of the first degree was taken for data analysis. The main analysis was done using vector auto regression. Regarding the results, it was found that oil price is a very important indicator for industrial production and economic growth is more important than oil price for real exchange rate.

Keywords: oil price. Real exchange rate. VAR model

© **М. Баймаганбетова^{1*}, С. Баймаганбетов², А. Исаев³, 2023**

¹Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университеті, Өскемен.
Қазақстан;

²Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университеті.
Түркістан, Қазақстан;

³ Халықаралық туризм және меймандостық университеті,
Түркістан, Қазақстан.

E-mail: tolenbai_mika@mail.ru

МҰНАЙ БАҒАСЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ: ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА ТАЛДАУ

Баймаганбетова Меруерт — Сәрсен Аманжолов атындағы Шығыс Қазақстан университетінің докторанты, 070000. Өскемен. Қазақстан

E-mail: tolenbai_mika@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-3185-4728>;

Баймаганбетов Сәбит — PhD, Қожа Ахмет Ясауи атындағы Халықаралық қазақ-түрік университетінің аға оқытушысы, 161200. Түркістан, Қазақстан

E-mail: Sabit.baymaganbetov@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2099-5562>;

Исаев Абдінабі — PhD (философия докторы), Халықаралық туризм және меймандостық университеті, 161200, Түркістан, Қазақстан

E-mail: Abdi.kz.2014@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1850-6961>.

Аннотация. Дамушы елдердің энергияға деген қажеттілігі экономиканың өсуімен бірге күн санап артып келеді. Сұраныс артуымен қатар мұнай бағасының өзгеруі де бұл елдердің экономикасына әртүрлі әсер етуде. Бұл жағдай энергияға тәуелді экономикаларда маңыздырақ бола түскенімен, мұнай экспорттаушы елдер үшін аталған әсер зерттеуді талап етеді. Бұл зерттеуде мұнай бағасында орын алған ауытқулардың дамушы мұнай экспорттаушы елдердің бірі болып табылатын Қазақстанның экономикасына әсері 2010–2022 жылдар аралығындағы айлық мәліметтер негізінде талданған болатын. Зерттеу барысында, ең алғашқы болып қолданылған әдіс бірлік түбір тесті болып табылады. Аталған тест нәтижесі мәліметтердің стационарлы емес екендігін көрсетті, мәліметтерді талдау үшін бірінші дәрежеден айырымы алынды. Негізгі талдау болса Векторлық авто регрессия көмегімен жасалды. Нәтижелерге келер болсақ, мұнай бағасы өнеркәсіптік өндіріс үшін өте маңызды көрсеткіш болып табылатындығы және нақты валюта бағамына мұнай бағасына қарағанда экономикалық өсу маңызды екені анықталды.

Түйін сөздер: Мұнай бағасы. Нақты валюта бағамы. VAR моделі

© М. Баймаганбетова^{1*}, С. Баймаганбетов², А. Исаев³, 2023

¹Восточно-Казахстанский университет имени Сарсена Аманжолова,
Усткемен, Казахстан;

²Международного казахско-турецкого университета имени Кожа Ахмета
Ясави, Туркестан, Казахстан;

³Международный университет туризма и
гостеприимства, Туркестан, Казахстан.

E-mail: tolenbai_mika@mail.ru

ЦЕНЫ НА НЕФТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ: АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА

Баймаганбетова Меруерт — докторант Восточно-Казахстанского университета имени Сарсена Аманжолова, Усткемен, Казахстан

E-mail: tolenbai_mika@mail.ru, <https://orcid.org/0009-0000-3185-4728>;

Баймаганбетов Сабит — PhD, старший преподаватель Международного Казахско-турецкого университета имени Кож Ахмета Ясави, Туркестан, Казахстан

E-mail: Sabit.baymaganbetov@ayu.edu.kz, <https://orcid.org/0000-0003-2099-5562>;

Исаев Абдинаби — PhD. Международный университет туризма и гостеприимства, Туркестан, Казахстан

E-mail: Abdi.kz.2014@mail.ru, <https://orcid.org/0000-0002-1850-6961>.

Аннотация. Энергетические потребности развивающихся стран растут с каждым днем вместе с ростом экономики. Наряду с увеличением спроса, изменение цен на нефть по-разному влияет на экономику этих стран. Эта ситуация становится все более важной в энергозависимых экономиках, и ее влияние на страны-экспортеры нефти требует глубокого изучения. В данном исследовании влияние колебаний цен на нефть на экономику Казахстана как одной из развивающихся стран-экспортеров нефти, было проанализировано на основе ежемесячных данных за период 2010–2022 гг. В ходе исследования первым использованным методом является тест единичного корня. Результат этого теста показал, что данные не стационарны, для анализа данных была принята разница первой степени. Основной анализ проводился с использованием векторной авторегрессии. Что касается результатов, было обнаружено, что цена на нефть является очень важным индикатором промышленного производства, а экономический рост более важен, чем цена на нефть для реального обменного курса.

Ключевые слова: цена на нефть, реальный обменный курс, VAR-модель

Кіріспе

Мұнай бағасындағы ауытқулар Макроэкономикалық көрсеткіштерге әсері екінші дүниежүзілік соғыстан кейінгі жылдары ғалымдардың еңбектерінен орын ала бастады. Бұның басты себебі мұнай бағасы дамыған елдер үшін импорт тауар болуы және инфляцияға әсер етуші маңызды көрсеткіш болып табылды. Хамилтон 1983 жылы жарық көрген еңбегінде АҚШ экономикасында

орын алған дағдарыстыардың басты себебі ретінде мұнай бағасындағы күрт өзгерістер болғанын атап айтты. Атап айтар болсақ мұнай бағасындағы өзгерістер АҚШ-тың экономикалық өсуін бір пайызға төкмендеткенін дәлелдеп берді (DePratto et al., 2009: 3).

Мұнай бағасында орын алған ауытқулардың макроэкономикалық көрсеткіштерге әсерін зерттеген тағы бір ғалым Лилек 1982 жылы жарық көрген еңбегінде аталған құбылысқа Таралу гипотезасы деп ат берген болатын. Осы теорияға сәкес, мұнай бағасындағы ауытқулар табыс бөлісінің экономика секторлары арасында болатындығын меңзеп отыр. Осы теорияға сәйкес мұнай бағасы артататын болса, мұнайды көп пайдаланатын секторлардың табысы біршама төмендейтін болады. Сонымен қатар мұнай өндіруші сектор болса, мұнай бағасының артқан жылдарында қосымша табысқа ие болады. Мұнай бағасы инфляцияға жанама түрде әсер ететінін ескерсек дамыған мұнай импорттаушы елдердің экономикалық өсуін тежейді (Jimenes-Roudrigez & Sanchez, 2005: 201)

Ал, 2000-ші жылдарда болса мұнай бағасындағы ауытқулардың макроэкономикалық көрсеткіштерге әсерін зерттеу қайта жанданды. Бұл жылдары орны алған қаржы дағдарысызерттеулеге басты себеп болғанын көре аламыз. Бұл жолғы зерттеулерде мұнай бағасындағы ауытқулардың макроэкономикалық көрсеткіштерге қысқа және ұзақ мерзімдегі әсері зерттелді. Аталған зерттеулердің қысқа мерзімдегі әсерлердің ұзақ мерзімдегі әсерлаер арасында айырмашылық көп екенімен ерекшеленуде. Бұның басты себебі, кәсіпорындар қысқа мерзімде өздерінің шығындарын және өндіретін тауар мен қызметтерін басқа ситорға ауытырып үлгермейді. Осы себепті мұнай бағасының өсуі алғашқы кезеңдерде ЖІӨ-ге әсері елеусіз болып бастағанмен, уақыт өте келе мұнай бағасының әсер жалпы экономиканың өсуіне кері әсері тиетендігі анықталды. (Kliesen, 2008)

Мұнай бағасының әсері мұнай экспорттаушы елдер мен мұнай импорттаушы елдердің экономикалық көрсеткіштеріне әсері әркелкі болатыны сөзсіз. Мұнай импорттаушы елдер үшін мұнай бағасындағы өзгерістер екі жолмен әсер ете алады. Біріншісі, төлем балансы және сауда көлеміне әсер болса, екіншісі, мұнай бағасындағы артулар табыстың түсуіне, инфляцияның артуына жол ашады. (Akinsola & Odhiambo, 2020: 1057).

Мұнай экспорттаушы елдер үшін, мұнай бағасының артуы төлем балансында позитив әсер етеді, ол болса өз кезегінде елде ақша массасының артуына алып келеді. Экономикадағы инвестицияның басым бөлігі мұнай өндіруші секторға салынады, бұл болса өз кезегінде экономиканың Голандиялық ауруға шалдығуына себеп болады. Мұнай бағасындағы ауытқулар макроэкономикалық көрсеткіштерге әсерін зерттеген (Sağlam & Güreşçi, 2018) жылғы жарық көрген еңбегінде мұнай бағасы макроэкономикалық көрсеткіштерге үш түрлі жол арқылы әсер ететіндігін атап өтті. Бұлар: валюта бағамы, Ағымдағы операциялар шоты және мемлекеттік шығыстар. Мұнай бағасының артуы мнай импорттаушы елдердің шығындарының артуына себеп болады. Себебі қысқа

мерзімде тауар өндірушілер мұнайды ауыстыратын басқа энергия көздерін өте алмайды. Бұл болса өз кезегінде ұлттық валютаның құнсыздануына алып келеді және осыған орай инфляция көлемі артады. Нәтижесінде импорт көлемі артып ағымдағы операциялар шоты негативті әсер етеді. Бұл әсер — валюта бағамының әсер деп аталады. Мұнай экспорттаушы елдерде болса жағдай басқаша болады. Атап айтар болсақ мұнай бағасының артуы мемлекеттік кірістерді арттырады, бұл болса өз кезегінде мемлекеттің әлеуметтік салаға көптеп ақша бөлуіне нәтижесінде мемлекеттік шыындардың артуына алып келеді. Мемлекетек қосымша қаржы бөлуі нәтижесі экономикаға оң әсер етеді нәтижесінде қысқа мерзімдік экономикалық өсуге себеп болады. Егер, мемлекет кірісінің 30 пайыздан астамын мұнай табысынан түскен табыс құраса, тұрақты экономикалық дамуға қол жеткізу қиын. (Sağlam & Güreşçi, 2018).

Материалдар мен негізгі әдістер

Әдебиеттерді шолуда мұнай бағасындағы ауытқулар мен экономикалық өсу арасындағы байланысты зерттейтін көптеген зерттеулер жүргізілгені байқалады. Бұл зерттеулерде мұнай экспорттаушы елдер және мұнай импорттаушы елдер деп бөліп қарастырса, басқа бір зерттеулерде дамушы мұнай экспорттаушы, елдер дамыған мұнай экспорттаушы елдер, дамушы мұнай импорттаушы елдер, дамыған мұнай импорттаушы елдер деп бөліп зерттеулер жүргізілгендігін айта аламыз. 2000-ші жылдардан бастап эмпирикалық әдістер кең зерттелді. Нәтижесінде Сызықтық, регрессиялық теңдеу, непараметрлік теңдеу панельдік мәліметтер негізінде талдау тәрізде зерттеу әдістерін қолданған көптеген мақалалар жарық көрді.

Соңғы зерттеулерді екі сыныпқа топтастыруға болады: халықаралық және ұлттық деңгейдегі зерттеулер. Халықаралық зерттеулерді зерттегенде, талдаулардың дамушы елдерге бағытталғаны байқалады. Солардың бірі Муссаға тиесілі (2000). Үндістанды, Түркияны, Оңтүстік Кореяны, Филиппинді, Пәкістанды және Таиландты мәліметтерін талдай отырып, автор 1970–2000 жылдар аралығындағы отыз жыл ішінде мұнай бағасының өсуі әл-ауқаттың мұнай импорттаушы елдерден мұнай экспорттаушы елдерге ауысуына себеп болғанын анықтады.

(Verument және т.б., 2010) 1952–2005 жылдар аралығындағы 16 MENA елдерін зерттеді. Авторлардың пікірінше, мұнай бағасының оң сілкінісі мұнай экспорттаушы елдердің экономикалық өсу көрсеткіштеріне оң және статистикалық маңызды әсер етеді.

(Akinci және Yılmaz, 2011) 1980–2010 жылдар аралығындағы Түркия экономикасын эконометрикалық әдістермен талдау жүргізді. Талдау барысында екі айнымалы моделге алынды — ЖІӨ және ағымдағы шот сальдосы. Айнымалылар үшін уақыт қатарларының деректері ADF Unit Root Test арқылы тексерілді. Айнымалылар өздерінің деңгейлік мәндерінде және қолданбалы Йогансенде стационарлы болғаны байқалды. Коинтеграциялық тестте сәйкес айнымалылар коинтеграцияланғаны анықталды. Айнымалылар арасындағы

себеп-салдарлық байланысты анықтау үшін Гранджер себептілік тесті қолданылды және зерттеуде ЖІӨ-ден ағымдағы шот балансына дейін бір жақты себептілік байланысы анықталды.

Галаяни (Галаяни, 2011) зерттеуінде ОПЕК-ке мүше елдерді де, G-7 елдерін де қосты. Талдау нәтижесінде күтілгеннен айырмашылығы, мұнай бағасының көтерілуі ОПЕК елдеріне ешқандай әсер еткен жоқ, керісінше дамыған елдердің экономикасына оң әсер еткендіг байқалды.

Нерактан және Çinar (Нерактан және Çinar, 2012) панельдік деректер әдісін қолдана отырып, 1975–2008 жылдар аралығында ЭЫДҰ елдері үшін ЖІӨ мен ағымдағы шот балансы арасындағы байланысты зерттеді. Зерттеу нәтижесінде ағымдағы есеп балансы мен экономикалық өсу арасында коинтеграциялық байланысқа қол жеткізілді және статистикалық маңызды ұзақ мерзімді коэффициенттер $-0,2$ мен $-0,4$ аралығында өзгерді.

Tufail және Qurat-ul-Ain (Tufail және Qurat-ul-Ain, 2013) 1981 және 2010 жылдар аралығындағы D-8 елдеріне жүргізген зерттеулерінде VAR талдау әдісін қолдана отырып, мұнай бағасы мен ағымдағы шот тапшылығы арасындағы қатынас мұнай экспорттаушы елдерде оң болғанын анықтады. және мұнай бағасы мен ағымдағы шот тапшылығы арасындағы қатынас мұнай импорттаушы елдерде теріс болды. Олар байланыс бар екенін анықтады.

1981–2010 жылдардағы деректерге сүйене отырып, Сонгур мен Яман (Сонгур мен Яман, 2013) дамушы елдердегі ағымдағы шот балансы мен экономикалық өсу арасындағы ұзақ мерзімді себепті байланысты зерттеді және басқа зерттеулерден айырмашылығы, деректер Педрони көмегімен таңдалған 10 ел үшін сыналған. Коинтеграция және панельдік векторлық қателерді түзету үлгілері. Зерттеу нәтижесінде таңдалған елдердегі қатарлар арасында ұзақ мерзімді коинтеграциялық байланыс бар екендігі анықталды және ағымдағы шот сальдосынан экономикалық өсуге оң себептілік және экономикалық ұзақ мерзімді перспективада ағымдағы шот сальдосының өсуі анықталды.

Narayan P.K. және т.б. (Narayan және т.б., 2014) 1983/2 және 2010/4 жылдар аралығындағы 28 дамыған елде және 17 дамушы елде тоқсан сайын мұнай бағасы мен экономикалық өсу арасындағы байланыс зерттелетін зерттеуде Жалпыланған авторегрессивті шартты гетероскедастық моделін қолданды және нәтижесінде Зерттеу нәтижесінде мұнай бағасы, экономикалық өсімге оң әсер етті деген қорытындыға келді.

Yalçınkaya және Temelli (Yalçınkaya және Temelli, 2014) 1992–2013 жылдар аралығында BRICS және MINT сияқты дамып келе жатқан нарықтық экономикалардағы экономикалық өсу мен ағымдағы есеп балансы арасындағы байланыстарды анықтау үшін панельдік деректер шегінде елдерді бөлек қарастырды. Зерттеу нәтижесінде экономикалық өсудің БРИКС және ИЖТМ елдерінде қысқа және ұзақ мерзімді перспективада ағымдағы шот балансына әсер ететіні анықталды, сонымен қатар ағымдағы шот тапшылығы маңыздырақ деген қорытындыға келді. БРИКС елдерімен салыстырғанда ИЖТМ елдерінде ұзақ мерзімді перспективада тұрақты өсу қарқынының тұрақтылығы мәселесі.

Nezir Kose және Sabit Baimaganbetov (Nezir Kose және Sabit Baimaganbetov, 2015) зерттеуінде құрылымдық векторлық авторегрессия (SVAR) моделін пайдалана отырып, 2000–2013 жылдар аралығындағы Қазақстандағы өнеркәсіптік өндіріске, нақты айырбас бағамына және инфляцияға нақты мұнай бағасының күйзелістерінің асимметриялық әсерін эмпирикалық түрде бағалайды. SVAR талдауы масштабты модель арқылы жүзеге асырылады. Тәжірибелік қорытындылар мұнай бағасының жағымсыз әсерлері Қазақстанның экономикалық көрсеткіштеріне көбірек әсер ететінін көрсетеді.

Yalta және Yalta (Yalta және Yalta, 2017) жылы жарық көрген зерттеуінде 2004–2015 жылдар аралығындағы айлық деректерді пайдаланды. Түркиядағы мұнай импортына тәуелділікті және бұл тәуелділіктің ағымдағы шотқа әсерін зерттеді. Зерттеу нәтижесінде олар мұнай бағасының ауытқуы ағымдағы шоттағы теңгерімге кері әсер етті деген қорытындыға келді.

Sağlam және Sönmez (Sağlam және Sönmez, 2019) зерттеуінде 1993–2015 жылдар аралығындағы панельдік деректерді талдау арқылы Вишеград кварталы (Чехия, Польша, Венгрия, Словакия) деп аталатын елдердегі ағымдағы шот тапшылығы мен экономикалық өсу арасындағы байланысты тексерді. Dumetrescu-Hurlin (Dumetrescu-Hurlin, 2012) Себеп-салдарлық тесті қолданылған зерттеуде ұзақ мерзімді перспективада тиісті елдердегі ағымдағы шот тапшылығы мен өсу арасында бір жақты себептілік байланысы бар екені анықталды.

Baimaganbetov және т.б. (Baimaganbetov және т.б., 2019), осы зерттеуде Қазақстанның 14 облысы мен ерекше мәртебесі бар 2 қаланың мұнай бағасы мен жан басына шаққандағы аймақтық нақты табыс арасындағы ұзақ мерзімді байланыс Вестерлунд коинтеграциялық тесті (2007) арқылы 2008–2015 жылдар аралығында зерттелді.

Göktaş және Kamacı (Göktaş және Kamacı, 2020), жылы жарық көрген еңбегінде 2003–2019 жылдар арасындағы тоқсандық деректерді пайдалана отырып, Түркияға арналған зерттеуінде коинтеграция және себептілік талдауы арқылы экономикалық өсу мен мұнай бағасы арасындағы байланысты анықтауға тырысты. Зерттеу нәтижесінде сериялар ұзақ мерзімді перспективада коинтеграцияланған және экономикалық өсуге мұнай тұтыну әсер етеді. Сонымен қатар мұнай бағасының экономикалық өсудің Грейнджер себебі екенін дәлелдеді.

Beşer & Öztürk (Beşer & Öztürk, 2020) ең көп мұнай импорттайтын 16 елге арналған зерттеулерінде панельдік мәліметтер талдауын пайдаланды. Талдау нәтижелері бойынша олар мұнай импортының көлемінен экономикалық өсуге дейін бір бағытты себептілік бар деп мәлімдеді.

Косе және Үнал (Косе және Үнал, 2020) құрылымдық векторлық авторегрессия (SVAR) үлгісін пайдалана отырып, Каспий маңы ойпатындағы үш елдің (Иран, Қазақстан және Ресей) қор биржаларына мұнай бағасының күйзелістерінің әсерін зерттеді. Олар 2005 жылдың наурызы мен 2018 жылдың маусымы аралығында қор биржаларынан, мұнай бағасы, инфляция, өнеркәсіп

өндірісі және валюта бағамдары туралы ай сайынғы деректерді жинады. Дисперсиялықдырау мұнай бағасының теріс күйзелістерінің қор биржаларына әсері оң күйзелістерге қарағанда күштірек және үлкен құбылмалылықтың себебі болып табылатынын көрсетті. Сонымен қатар, импульстік жауап функциялары қор биржаларының теріс мұнай шоктарына реакциясы өте маңызды екенін көрсетті. Сайып келгенде, бұл елдер макроэкономикалық теңгерімсіздіктерден аулақ болуы керек және оның орнына тұрақтандырушы фактор ретінде өнеркәсіптік өндіріске назар аударуы керек. Осылайша олар өз биржаларында мұнай бағасының күйзелістерінің жағымсыз әсерінен аулақ бола алады. (Bolganbayev және т.б., 2021). Зерттеу жүргізген мақаласында мұнай бағасының құбылмалылығы соңғы онжылдықта айтарлықтай өскенін және болжау ең қиын тауарға айналғандығын атап өтті. Каспий теңізімен шектесетін елдердің ішінде Ресейдің, Иранның, Қазақстан мен Әзірбайжанның ұлттық табыстары негізінен мұнай экспортына негізделген; Сондықтан оларға мұнай бағасының құбылмалылығы қатты әсер етеді. Сондықтан халықаралық қауіпсіздіктің маңызды тақырыптарының бірі болып табылатын энергетикалық қауіпсіздік Каспий теңізімен шектесетін елдер үшін саяси және экономикалық басымдық болып табылады. Бұл зерттеуде Brent маркалы мұнай бағасының өзгеруінің осы елдердің экономикалық өсуіне және энергетикалық қауіпсіздігіне әсері 2007–2020 жылдар аралығындағы тоқсандық деректермен панельдік деректер талдауы арқылы зерттелді. Зерттеуде талқыланған айнымалылардың интеграциялану реті көлденең қима тәуелділігін ескеретін Peseran (Peseran, 2007) панельдік бірлік түбір сынағы арқылы зерттеледі. Brent маркалы мұнай бағасы мен экономикалық өсу арасындағы ұзақ мерзімді байланыс Вестерлунд (Вестерлунд, 2007) коинтеграциялық тесті арқылы зерттеледі. Нәтижелер мұнай бағасының экономикалық өсуге әсер ететінін көрсетті.

Кесте-1. Модель және айнымалылар

Айнымалылар	Айнымалылардың толық атауы	Дерек көз
OP	Мұнай бағасы	халықаралық энергетикалық агенттік
IPI, 2013=100	Өнеркәсіптік өндіріс индексі	Қазақстан Республикасы Ұлттық статистика бюросы
REER, 2013=100	Нақты тиімді айырбас бағамы	Қазақстан Ұлттық банкі

Ескерту: Экономикалық өсім ретінде Өнеркәсіптік Өндіріс индексі қолданылды

Макроэкономикалық айнымалылардың мәндерін талдау барысында жоғарыда орын алған айнымалылардың логарифмдері алынды. IPI, 2013=100 дегеніміз Өнеркәсіптік Өндіріс индексінің базалық периоды 2013 жыл дегенді білдіреді. REER, 2013=100 Нақты тиімді айырбас бағамы айнымалысының да базалық периоды 2013 жыл дегенді білдіреді

Бұл зерттеуде қолданылатын әдіс Sims (Sims, 1980) әзірлеген Векторлық авторегрессивті модель (VAR) әдісі болып табылады. Бұл модельдер ең алдымен макроэкономикалық айнымалылар арасындағы байланыстарды және

кездейсоқ күйзелістердің айнымалылар жүйесіне динамикалық әсерін зерттеу үшін қолданылады. Ішкі және сыртқы айнымалыларды ажыратпай модельдеу үшін Sims әзірлеген VAR моделіндегі барлық айнымалылар эндогендік болып табылады. Айнымалылар эндогендік болып есептелетіндіктен, VAR моделі бір уақыттағы модель болып табылады. Бір уақыттағы теңдеулер жүйелеріне артықшылық берудің ең маңызды себебі — экономикалық айнымалылар арасындағы қатынастардың күрделі болуы. Экономикалық параметрлер арасындағы қатынастардың күрделілігі эконометриялық модельде тәуелді және тәуелсіз айнымалыларды анықтауда қиындықтар туғызады. Бұл қиындықтар нәтижелердің жүйелілігіне де айтарлықтай әсер етеді. Сондықтан бір мезгілде теңдеулер жүйесінде бұл күрделіліктерді құрылымдық модельге кейбір шектеулер енгізу арқылы жоюға тырысады. Бұл мәселелер VAR үлгісімен жойылады. Құрылымдық модельге ешқандай шектеулер қоймай, бір уақыттағы теңдеулер жүйелеріндегі динамикалық қатынастарды анықтайтын VAR моделін осы аспектіде зерттеушілер жиі таңдайды. VAR талдауында орнатылатын модельде ішкі және сыртқы айнымалыларды ажыратудың қажеті жоқ. Осыған байланысты VAR моделі бір мезгілдегі теңдеулер жүйесінен ерекшеленеді. Сонымен қатар, VAR модельдеріндегі тәуелді айнымалылардың лагтарының болуы болашаққа күшті болжамдар жасауға мүмкіндік береді. (Gujarati, 2021).

VAR Моделі:

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^p b_{1iy_{t-i}} + \sum_{i=1}^p b_{2ix_{t-i}} + u_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = c_1 + \sum_{i=1}^p d_{1iy_{t-i}} + \sum_{i=1}^p d_{2ix_{t-i}} + u_{2t} \quad (2)$$

осы форматта жасалған. Бұл теңдеулер жүйесінде u орташа мәні нөлге тең қалыпты үлестірілген кездейсоқ қате мүшелерін, өздерінің кешігу мәндері бар жалпы дисперсиясы нөлді және p кешігу ұзақтығын білдіреді. VAR модельдерінің ең маңызды артықшылықтарының бірі — айнымалылардың кешігу ұзақтығын арттыру арқылы автокорреляция мәселесін шешуге болады. Бұл ыңғайлылықты қамтамасыз ететін нәрсе айнымалылар олардың артта қалған мәндеріне қатысы жоқ деген болжам болып табылады. Сонымен қатар, u қате термині үлгінің оң жағындағы айнымалылармен корреляцияланбайды. Жоғарыда келтірілген теңдеулердің оң жағында тек эндогендік айнымалылардың артта қалған мәндері енгізілгендіктен, бір уақыттағы мәселе жойылады. Осылайша, теңдеулер жүйесін немесе модельдегі әрбір теңдеуді дәстүрлі LCM әдісімен болжауға болады. (Özgen ve Güloğlu, 2004: 96).

Уақыт өте келе айнымалылардың өсу тенденциясы болуы тиісті айнымалылардың стационарлық еместігін көрсетеді. Қатарлардың стационарлығын «бірлік түбір сынақтары» арқылы зерттеуге болады. Зерттеуге енгізілген айнымалылар үшін Extended Dickey-Fuller (ADF, 1981) бірлік түбір сынақтарының нәтижелері 2-кестеде келтірілген.

Кесте-2. ADF бірлік түбір сынама нәтижелері

Айнымалылар	ADF тесті		Бірінші айырымы	
	Statistics	Probability	Statistics	Probability
Нақты тиімді айырбас бағамы	-2.34551	0.1873	-8.47102	0.0000
Өнеркәсіптік өндіріс индексі	3.29357	0,9765	-8.57373	0.0000
Мұнай бағасы	-1.3785	0.6587	-4.9865	0.0000

ADF бірлік түбір сынағы нәтижелеріне сәйкес, зерттеуге енгізілген барлық айнымалылардың деңгейде бірлік түбірлері бар, бірақ бірінші ретті айырмашылықтарда бірлік түбірлері жоқ. Бұл нәтижелер барлық айнымалылар үшін интегралдау реті 1 болатынын көрсетеді, сондықтан өз деңгейлерінде стационар емес қатарлар бірінші ретті айырмашылықтарында стационар болады. Сондықтан айнымалылардың бірінші ретті айырмашылықтары қысқа мерзімді құрылымдық векторлық авторегрессивті (SVAR) моделіне қосылуы керек.

Кесте -3. Кешігу тәртібін таңдау критерийлері

Lag	LogL	LR: sequential modified LR test statistic (each test at 5% level)	FPE: Final prediction error	AIC: Akaike information criterion	SC: Schwarz information criterion	HQ: Hannan-Quinn information criterion
0	587.7580	NA	1.40e-13	-18.24244	-18.10751	-18.18928
1	664.4360	141.3750	2.11e-14	-20.13862	-19.46397*	-19.87285
2	693.3178	49.64063	1.42e-14	-20.54118	-19.32681	-20.06278*
3	708.5750	24.31613	1.48e-14	-20.51797	-18.76388	-19.82694
4	728.2280	28.86533*	1.36e-14*	-20.63212*	-18.33831	-19.72848
5	742.1149	18.66059	1.52e-14	-20.56609	-17.73256	-19.44982
6	756.2071	17.17489	1.74e-14	-20.50647	-17.13322	-19.17758
7	771.0102	16.19089	2.01e-14	-20.46907	-16.55609	-18.92755
8	787.6424	16.11242	2.30e-14	-20.48883	-16.03613	-18.73468

Кесте-3 нәтижелерін талдау болсақ Sequential Modified LR тест статистикасы (LR) ve Final Prediction Error (FPE) Akaike Information Criterion (AIC) ақпарат критерийлеріне сәйкес сәйкес кідіріс ұзақтығы (4). Осы мәліметтерге сүйене отырып , VAR(4) моделі қолданылады.

Кесте -4. Өнеркәсіптік өндіріс индексінің дисперсиялық ыдырауы

Кезең	Стандартты қате	Өнеркәсіптік өндіріс индексі	Нақты тиімді айырбас бағамы	Мұнай бағасы
1	0.022871	82,35	2,87	17.48
2	0.028005	76,25	2,52	21.23
3	0.028370	71,98	3,75	24.27
4	0.030200	66,41	9,32	27.58
5	0.030865	61,17	10,97	27.86
6	0.031327	59,27	12,87	27.86
7	0.031628	57,77	14,37	27.86
8	0.031896	57,02	15,12	27.86

9	0.031945	56,79	15,35	27.88
10	0.032025	56,71	15,41	27.88

Кесте-4 нәтижелерін талдар болсақ, алғашқы периодта Өнеркәсіптік өндіріс индексінің жобамен 2,87-сы Нақты тиімді айырбас бағамы тарапынан белгіленуде және 17,48-і мұнай бағасы тарапынан белгіленгені анықталды, сонымен қоса 10 периодта болса Өнеркәсіптік өндіріс индексінің 15,41-і Нақты тиімді айырбас бағамы тарапынан белгіленгенін және 27,88-і мұнай бағасы тарапынан белгіленгенін көре аламыз. Бұл дегеніміз Өнеркәсіптік өндіріс индексіндегі өзгерістер нақты валюта бағамына және мұнай бағасына тікелей байланысты екенін айта аламыз.

Кесте-5. Нақты тиімді айырбас бағамының дисперсиялық ыдырауы

Кезең	Стандартты кате	Өнеркәсіптік өндіріс индексі	Нақты тиімді айырбас бағамы	Мұнай бағасы
1	0.013204	13,64	81.65	4.71
2	0.013495	13,23	79.74	7.02
3	0.014061	14,11	78.36	7.53
4	0.015154	16,78	74.82	8.40
5	0.015494	22,9	68.73	8.37
6	0.016082	26,47	65.16	8.37
7	0.016169	28,07	63.56	8.37
8	0.016389	30,35	61.28	8.37
9	0.016398	32,42	59.21	8.37
10	0.016458	33,82	57.81	8.37

Кесте-4 нәтижелерін талдар болсақ, алғашқы периодта Нақты тиімді айырбас бағамының жобамен 13,64-і Өнеркәсіптік өндіріс индексінің тарапынан белгіленуде және 4,71 мұнай бағасы тарапынан белгіленуде, 10 периодта болса Нақты тиімді айырбас бағамының 33,82-сі Өнеркәсіптік өндіріс индексінің тарапынан белгіленгенін көре аламыз. Сонымен қоса 8,37-сі мұнай бағасы тарапынан белгіленуде. Бұл дегеніміз нақты валюта бағамында орын алған өзгерістер Өнеркәсіптік өндіріс индексіндегі өзгерістерге байланысты екенін көрсетіп отыр.

Қорытынды

Елдердің түпкі мақсаты — тұрақты экономикалық өсу мен дамуға қол жеткізу болып табылатындығын баршамызға мәлім. Бұл мақсаттарға қол жеткізуде макроэкономикалық көрсеткіштердің маңызы зор. Қазақстан экономикасы үшін экономикалық өсудің негізін құрайтын өндіріске қажетті энергияның үштен бірінен астамы мұнайға байланысты болып отыр.

Бұл зерттеуде мұнай бағасының 2010–2022 жылдар аралығындағы Қазақстан экономикасының макроэкономикалық көрсеткіштеріне қалай әсер еткеніне эмпирикалық талдау жасалды. Талдауда, бар әдебиеттерден айырмашылығы, мұнай бағасы мен экономикалық өсу арасындағы байланысты VAR таладауы

көмегімен зерттеуге тырысты. Бұл жағдайды теориялық тұрғыдан былайша түсіндіруге болады. Мұнай бағасындағы ауытқулар Оң қатынас жалпы мұнай экспорттаушы елдер үшін жарамды болып табылады.

Бұл зерттеуде мұнай бағасында орын алған ауытқулардың дамушы мұнай экспорттаушы елдердің бірі болып табылатын Қазақстанның экономикасына әсері 2010–2022 жылдар аралығындағы айлық мәліметтер негізінде талданған болатын. Зерттеу барысында, ең алғашқы болып қолданылған әдіс бірлік түбір тесті болып табылады. Аталған тест нәтижесі мәліметтердің стационарлы емес екендігін көрсетті, мәліметтерді талдау үшін бірінші дәрежеден айырымы алынды. Негізгі талдау болса Векторлық авто регрессия көмегімен жасалды. Нәтижелерге келер болсақ, мұнай бағасы өнеркәсіптік өндіріс үшін өте маңызды көрсеткіш болып табылатындығы және нақты валюта бағамына мұнай бағасына қарағанда экономикалық өсу маңызды екені анықталды.

REFERENCES

- DePratto B., De Resende C. & Maier P. (2009). *How changes in oil prices affect the macroeconomy* (No. 2009–33). Bank of Canada Working Paper.
- Jiménez-Rodríguez R. & Sánchez M. (2005). Oil price shocks and real GDP growth: empirical evidence for some OECD countries. *Applied economics*, 37(2), – 201–228.
- Kliesen K.L. (2008). Oil and the US macroeconomy: An update and a simple forecasting exercise. *Federal Reserve Bank of St. Louis Working Paper No.*
- Akinsola M.O. & Odhiambo N.M. (2020). Asymmetric effect of oil price on economic growth: Panel analysis of low-income oil-importing countries. *Energy Reports*, 6, –1057–1066.
- Sağlam Y. & Güreşçi G. (2018). Petrol şoklarının makroekonomik göstergeler üzerine etkileri: OPEC için yapısal Var analizi. *Finans Politik ve Ekonomik Yorumlar*, (640), –327–347.
- Berument M.H., Ceylan N.B. & Dogan N. (2010). The impact of oil price shocks on the economic growth of selected MENA1 countries. *The Energy Journal*, 31(1).
- Yılmaz Ö. & Akinci M. (2011). İktisadi büyüme ile cari işlemler bilançosu arasındaki ilişki: Türkiye örneği. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(2), –363–377.
- Ghalayini L. (2011). The interaction between oil price and economic growth. *Middle Eastern Finance and Economics*, 13(21), –127–141.
- Hepaktan C.E. & Cinar S. (2012). Economic Growth-Current Account Balance Relationship in OECD Countries: Analysis of Panel Data. *Anadolu University Journal of Social Sciences*, 12(1), – 43–58.
- Qurat-Ul-Ain S. & Tufail S. (2013). The effect of oil price shocks on the dynamic relationship between current account and exchange rate: Evidence from D-8 countries. *The Pakistan Development Review*, – 537–555.
- Songur M. & Yaman D. (2013). Gelişmekte olan ülkelerde cari işlemler dengesi ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Panel veri analizi. *Maliye Dergisi*, 164, –220–232.
- Narayan P.K., Sharma S., Poon W.C. & Westerlund J. (2014). Do oil prices predict economic growth? New global evidence. *Energy economics*, 41, –137–146.
- Yalçinkaya Ö. & Temelli F. (2014). Ekonomik büyüme ile cari işlemler dengesi arasındaki ilişki: BRICS ve MINT (1992–2013). *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi Y*, 4.
- Nezir Köş E. & Baimaganbetov S. (2015). The asymmetric impact of oil price shocks on Kazakhstan macroeconomic dynamics: A structural vector autoregression approach. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 5(4), –1058–1064.
- Yalta A.Y. & Yalta A.T. (2017). Dependency on imported oil and its effects on current account. *Energy Sources, Part B: Economics, Planning, and Policy*, 12(10), –859–867.

- Erataş Sönmez F. & Sağlam Y. (2019). EXAMINATION OF THIRLWALL'S LAW FOR BRIC-T COUNTRIES. *International Journal of Economic & Administrative Studies*, (22).
- Baimaganbetov S., Kelesbayev D., Yermankulova R., Izzatullaeva B. & Almukhambetova B. (2019). Effects of oil price changes on regional real income per capita in Kazakhstan: Panel data analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 9(4), –356–362.
- Kamaci A. & Göктаş S. (2020). Petrol Fiyatları ile Ekonomik Büyüme İlişkisi: Türkiye Örneği. *Bartın Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(22), –547–556.
- Beşer N.Ö. & Öztürk S. (2020). Petrol Fiyatlarında Değişkenlik Ve İktisadi Büyüme: Petrol İthal Eden Ülkeler Üzerine Bir Analiz. *Ekonomi Bilimleri Dergisi*, 12(1), –68–84.
- Köse N. & Ünal E. (2020). The impact of oil price shocks on stock exchanges in Caspian Basin countries. *Energy*, 190, 116383.
- Bolganbayev A., Myrzabekkyzy K., Baimaganbetov S. & Kelesbayev D. (2021). The effect of oil prices on the economic growth of oil exporting countries bordering the caspian sea: Panel data analysis. *International Journal of Energy Economics and Policy*, 11(6), –432–437.
- Gujarati D.N. (2021). *Essentials of econometrics*. Sage Publications.
- Özgen F.B. & Güloğlu B. (2004). Türkiye’de iç borçların iktisadi etkilerinin VAR tekniğiyle analizi.

МАЗМҰНЫ

ПЕДАГОГИКА

Х.К. Абдрахманова, Қ.Б. Құдайбергенова МЕКТЕП МҰҒАЛІМДЕРІНІҢ STEM- БІЛІМ БЕРУ ӘДІСІМЕН ЖАРАТЫЛЫСТАНУ ПӘНДЕРІН ОҚЫТУҒА ДАЙЫНДЫҒЫ.....	7
Б.Ф. Әбжекенова, А.К. Мейрбеков, Е.Т. Бекіш, А.А. Куралбаева, Э.А. Сардарова АҒЫЛШЫН ТІЛІ САБАҒЫНДА СӨЗДІК ҚОРДЫ ДАМЫТУ ОҚУ-ҚҰРАЛДАРЫН ЭКСПЕРИМЕНТ НЕГІЗІНДЕ БАҒАЛАУ.....	20
М.А. Байдаулетова, К.Т. Жумағұлов, Р.Ж. Мрзабаева РОЛЬ ДУХОВНО-РЫЦАРСКИХ ОРДЕНОВ В СТАНОВЛЕНИИ ВТОРОГО СРЕДНЕВЕКОВОГО РЕНЕССАНСА.....	34
Н. Балгабаева, С. Адиканова, А. Кадырова ОҚЫТУҒА АРНАЛҒАН ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСТАРДАҒЫ ОЙЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАРЫ.....	46
Д. Белесова, А. Ибашова, Г. Шаймерденова, С. Момбекова АҚПАРАТТЫҚ БІЛІМ БЕРУ ОРТАСЫНДА ИНТЕРАКТИВТІ БЕЙНЕЛЕР МЕН ТАПСЫРМАЛАРДЫ ҚОЛДАНУ.....	60
П.К. Елубаева, Г.О. Беркинбаева, Г.К. Құлжанбекова, А.Х. Хамидова МЕДИАСАУАТТЫҚТЫ ТІЛ САБАҚТАРЫНДА ОҚЫТУ ЖАЙЫ: МӘСЕЛЕЛЕРІ МЕН МҮМКІНДІКТЕРІ.....	71
Б. Ермаханов, Б. Мухамеджанов, А. Исаев, Т.Данияров, М. Исаев ЖОҒАРЫ ОҚУ ОРНЫ БІЛІМГЕРЛЕРІНІҢ САЛАУАТТЫ ӨМІР САЛТЫН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫ ((WHOQOL-BREF) KAZ) КӨРСЕТКІШТЕРІ НЕГІЗІНДЕ ТАЛДАУ....	88
А.Ш. Ермекбаева АҒЫЛШЫН ТІЛІНДЕГІ ІСКЕРЛІК ҚАРЫМ-ҚАТЫНАС ЖАҒДАЙЫНДАҒЫ ИДИОМАЛАРДЫҢ РӨЛІ.....	103
С.Б. Заурова, А.Е. Сагимбаева, Ж.С. Мукатаева ВИРТУАЛДЫ ЗЕРТХАНАНЫ БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ПАЙДАЛАНУДЫҢ МАҢЫЗДЫЛЫҒЫ.....	114
С.Н. Ибадулла, Қ.Ә. Жұмағұлова, А.Д. Майматаева, С.В. Суматохин STEM-БІЛІМ БЕРУ ПРОЦЕСІНДЕ АҚПАРАТТЫҚ–КОММУНИКАЦИЯЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНУ.....	132
М.С. Исаев, Т.А. Апендиев, Т.А. Данияров ТАРИХТЫ ОҚЫТУДА АҚПАРАТТЫҚ-ЦИФРЛЫҚ ТЕХНОЛОГИЯЛАР МЕН INTERNET ЖЕЛІСІН ПАЙДАЛАНУ МӘСЕЛЕЛЕРІ.....	146
Г.Р. Кошанова, Э.А. Абдыкеримова, А.Б. Туркменбаев, Б.Т. Құлжагарова, С.Р. Шармуханбет СТЕРЕОМЕТРИЯ КУРСЫН ОҚЫТУДА GEOGEBRA БАҒДАРЛАМАСЫН ҚОЛДАНУДЫҢ ШАРТТАРЫ МЕН МЕХАНИЗМДЕРІ.....	161
А. Кыдырбекова, А. Карымсакова, С. Идрисов ИНКЛЮЗИВТІ БІЛІМ БЕРУДЕГІ ҚОЛДАНЫЛАТЫН ТЕХНОЛОГИЯЛАР: КЕШЕНДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТКЕ ШОЛУ.....	174
К.М. Мухамедиева, Г.Ш. Нургазинова, Д.Б. Абыкенова, И.Ш. Абишева, Ж.Б. Копеев STEM ЖОБАЛАР ӨЗІРЛЕУ АРҚЫЛЫ БІЛІМ БЕРУДЕ ЖАСАНДЫ ИНТЕЛЛЕКТІНІ ЖҮЗЕГЕ АСЫРУ.....	190
А.К. Мыңжасар, Ж.М. Жаксибаева БІЛІМ БЕРУ ЖҮЙЕСІНДЕ ЦИФРЛЫ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫ ПАЙДАЛАНА ОҚЫТУДЫҢ ПЕДАГОГИКАЛЫҚ АСПЕКТІЛЕРІ.....	205
А.К. Сагинтаева, П. Ричардсон, К. Плезент КОЛЛЕГИАЛДЫ БАСҚАРУ: ҚАЗАҚСТАН ЖӘНЕ АҚШ УНИВЕРСИТЕТТЕРІНДЕГІ КЕЙС-СТАДИ.....	221

А.А. Сейталиева, Н.Т. Шындалиев, Ж.Б. Копеев, Д.И. Кабенов, К.Р. Қусманов ДУАЛДЫ ОҚЫТУ ЖАҒДАЙЫНДА ПЕДАГОГ КАДРЛАРДЫ ДАЯРЛАУ ЖАҒДАЙЫ.....	234
Н.К. Токжигитова, Г.С. Джарасова, Н.Н. Оспанова, А.Н. Токжигитова, С.Д. Байжуманов ІТ КҰЗЫРЛЫЛЫ БІЛІМ АЛУШЫЛАРДЫ ДАЙЫНДАУДА ЖАСЫРЫН БАҒАЛАУДЫ ПАЙДАЛАНУ.....	246
Г.Т. Шериева, Ж.И. Исаева, Ж.Н. Сулейменова СТУДЕНТТЕРДІҢ ТІЛДІК-ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ КҰЗЫРЕТТІЛІГІН ҚАЛЫПТАСТЫРУДЫҢ ДИДАКТИКАЛЫҚ ҚАҒИДАТТАРЫ.....	259
<i>Д.А. Шрымбай, Э.Т. Адылбекова</i> МҰҒАЛІМДЕРДЕҢ КӘСІБИ ДАЙЫНДЫҒЫН ЖАППАЙ АШЫҚ ОНЛАЙН КУРС ҚОЛДАНУ НЕГІЗІНДЕ АРТТЫРУ.....	270

ЭКОНОМИКА

Ә.А. Амангелді, А.К. Оразғалиева, Л.О. Абылкасимова, А.Б. Тлесова, Ж.Б. Кинашева ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЭКОТУРИЗМНІҢ ТАРТЫМДЫЛЫҒЫ.....	286
М. Баймаганбетова, С. Баймаганбетов, А. Исаев МҰНАЙ БАҒАСЫ ЖӘНЕ ЭКОНОМИКАЛЫҚ ӨСУ: ҚАЗАҚСТАН МЫСАЛЫНДА ТАЛДАУ.....	305
Г.И. Баймахамбетова, К.М. Камали, Э.С. Балапанова, М.Н. Нургабылов, М.Т. Баєтова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ШАҒЫН ИННОВАЦИЯЛЫҚ КӘСІПкерлікті МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУДЫҢ ЭКОНОМИКАЛЫҚ МЕХАНИЗМДЕРІ.....	318
Э.С. Балапанова, Р.К. Арзикулова, А.Т. Исаева, Д.О. Оналтаев, К.Н. Тастанбекова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ЭНЕРГЕТИКАЛЫҚ ЖҮЙЕСІН ИННОВАЦИЯЛЫҚ ДАМУЫ ФАКТОРЫ РЕТІНДЕ ҚАРЖЫЛАНДЫРУ МЕН ИНВЕСТИЦИЯЛАРДЫ ТАРТУ.....	335
Ж.Қ. Басшиева, Г.М. Мухамедиева, К.Ш. Сыздықова, Ф.И. Бокижанова, Н.Х. Маулина ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА.....	348
Г.Н. Бисембаева ЦИФРЛЫҚ ЭКОНОМИКА ЖАҒДАЙЫНДА АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНДІРІСІН МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУДЫ ЖЕТІЛДІРУ (ҚЫЗЫЛОРДА ОБЛЫСЫ МЫСАЛЫНДА).....	365
А.Ж. Бұхарбаева, А.К. Оралбаева, Р.К. Айтманбетова ҚАЗАҚСТАНДА АГРАРЛЫҚ ӨНДІРІС ПЕН АУЫЛ ШАРУАШЫЛЫҒЫ ӨНІМІН ӨТКІЗУДІҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ МЕН ДАМУ ПРОБЛЕМАЛАРЫН БАҒАЛАУ.....	381
Л.М. Давиденко, С.К. Құнязова, М.А. Амирова, З.А. Арынова, Т.Я. Эрнazarov, А.Қ. Бакпаева ӨНЕРКӘСІПТІК КОМПАНИЯЛАРДЫҢ ЭКО БРЕНДИНГІН РЕСУРСТЫҚ ҚАМТАМАСЫЗ ЕТУ (ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ЖӘНЕ ШЕТЕЛДІК ТӘЖІРІБЕ).....	398
З.О.Иманбаева, Ж.Б. Кенжин, С.М. Есенғалиева, К.У. Нурсапина, Р. А. Малаева, А.М. Оспанова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДАҒЫ ҚАЗІРГІ МАРКЕТИНГТІ ДАМУ ЖОЛДАРЫ.....	419
Л.А. Қудабаева, К.А. Абдықұлова, Д.А. Джунусова, Э.С. Балапанова, Г.А. Саймаганбетова ҰЛТТЫҚ КОМПАНИЯЛАРДЫҢ АКТИВТЕРІН БАСҚАРУ ТИІМДІЛІГІ АУДИТІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ.....	437
К.К. Мамүтова, Б.К. Нурмаганбетова, Ш.А. Капанова, Г.Н. Аппақова, А.А. Махфүз КОММЕРЦИЯЛЫҚ БАНКТІҢ НЕСИЕЛІК ТӘУЕКЕЛДЕРІН БАСҚАРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ ЖӘНЕ ОНЫ ШЕШУ ЖОЛДАРЫ.....	453
Г. Мауина, А. Жунусова, А. Жолмуханова, Б. Мустафаева, А. Құлмаганбетова ТУРИЗМ САЛАСЫНДАҒЫ ҚАЛАЛЫҚ МАРКЕТИНГ ҚҰРАЛДАРЫ (АСТАНА ЖӘНЕ АЛМАТЫ ҚАЛАЛАРЫ МЫСАЛЫНДА).....	471
К.Е. Мендигалиев ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНЫҢ ҚҰРЫЛЫС САЛАСЫНЫҢ ҚАЗІРГІ ЖАҒДАЙЫ: СИПАТТАМАЛЫҚ ТАЛДАУ.....	484

Г.С. Мукина, Г.Е. Кайрлиева, А.Б. Тлесова, Ж.С. Карабаева, М.Т. Баймолдаева ӨНІРЛЕРДІ ДАМУ МЕМЛЕКЕТТІК БАҒДАРЛАМАЛАРЫН БАҒАЛАУ ӘДІСТЕМЕСІ.....	495
А.А. Муталиева, М. Ускенов, М. Сапарбаев, А.Н. Исахметова, Б.Б. Оразова ҚАЗАҚСТАНДА ЖЕКЕ ҚОСАЛҚЫ ШАРУАШЫЛЫҚТАРЫАРА КООПЕРАЦИЯ НЕГІЗІНДЕ ТИІМДІ ИННОВАЦИЯЛЫҚ СҮТ ӨНДЕУ КООПЕРАТИВТЕРІН ҚАЛЫПТАСТЫРУ.....	509
Д.А. Рахметова, А.А. Нурғалиева, С. Дырка, Г.Ы. Бекенова, Г.А. Оспанова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА ТУРИСТІК КӘСІПКЕРЛІК ҚЫЗМЕТТІ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ.....	524
М.Б. Тасқараева, Р.А. Алшанов, Ж.Т. Бекбергенова, Г.С. Еркулова, Г.М. Кадырова АЙМАҚТЫҚ ЭКОНОМИКАНЫ ӨРТАРАПТАНДЫРУ.....	542
Р.Ш. Тахтаева, М.Б. Молдажанов ТУРИЗМНІҢ ДАМУЫНЫҢ ЕЛ ЭКОНОМИКАСЫНА ӘСЕРІ: МӘСЕЛЕЛЕР МЕН БОЛАШАҒЫ.....	556
С.М. Хасенова, Е.К. Қуязов, М.А. Амирова, Г.Е. Нурбаева, Д.С. Бекниязова ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫНДА КӘСІПКЕРЛІКТІ МЕМЛЕКЕТТІК ҚОЛДАУ ЖҮЙЕСІН ЖЕТІЛДІРУ.....	570
Ұ. Юсупов, Г. Түсібәева, А. Оспанова, Г. Бермухамедова, Н. Тағайбекова МЕМЛЕКЕТТІК БАСҚАРУ ЖҮЙЕСІНДЕ БИЗНЕС-ПРОЦЕСТЕРДІ ТАЛДАУ ЖӘНЕ ОҒТАЙЛАНДЫРУДА ВРМ ҚОЛДАНУ МҮМКІНДІГІ.....	589

СОДЕРЖАНИЕ

ПЕДАГОГИКА

Х.К. Абдрахманова, К.Б. Қудайбергенова ГОТОВНОСТЬ УЧИТЕЛЕЙ ШКОЛЫ К ПРЕПОДАВАНИЮ ЕСТЕСТВЕННОНАУЧНЫХ ДИСЦИПЛИН МЕТОДОМ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ.....	7
Б.Г. Абжекенова, А.К. Мейрбеков, Е.Т. Бекиш, А.А. Куралбаева, Э.А. Сардарова ЭКСПЕРИМЕНТАЛЬНАЯ ОЦЕНКА СРЕДСТВ РАЗВИТИЯ СЛОВАРНОГО ЗАПАСА НА УРОКЕ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА.....	20
М.А. Байдаулетова, Қ.Т. Жұмағұлов, Р.Ж. Мрзабаева ЕКІНШІ ОРТАҒАСЫРЛЫҚ ҚАЙТА ӨРЛЕУ ДӘУІРІНІҢ ДАМУЫНДАҒЫ РУХАНИ ЖӘНЕ РЫЦАРЬЛЫҚ ОРДЕНДЕРДІҢ РӨЛІ.....	34
Н. Балтабаева, С. Адиканова, А. Кадырова ИГРОВЫЕ ТЕХНОЛОГИИ НА ИНТЕРНЕТ-РЕСУРСАХ ДЛЯ ОБУЧЕНИЯ.....	46
Д. Белесова, А. Ибашова, Г. Шаймерденова, С. Момбекова ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНТЕРАКТИВНЫХ ВИДЕО И ЗАДАНИЙ В ИНФОРМАЦИОННО- ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ.....	60
П.К. Елубаева, Г.О. Беркинбаева, Г.К. Құлжанбекова, А.Х. Хамидова СОСТОЯНИЕ ОБУЧЕНИЯ МЕДИАГРАМОТНОСТИ В ЯЗЫКОВЫХ АУДИТОРИЯХ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	71
Б. Ермаханов, Б. Мухамеджанов, А. Исаев, Т. Данияров, М. Исаев АНАЛИЗИРОВАТЬ ФОРМИРОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ПОКАЗАТЕЛЕЙ ((WHOQOL-BREF) KAZ) ЗДОРОВОГО ОБРАЗА ЖИЗНИ ОБУЧАЮЩИХСЯ ВУЗА.....	88
А.Ш. Ермакбаева РОЛЬ ИДИОМ В СИТУАЦИИ ДЕЛОВОГО ОБЩЕНИЯ НА АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКЕ.....	103
С.Б. Заурова, А.Е. Сагимбаева, Ж.С. Мукагаева ЗНАЧИМОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВИРТУАЛЬНОЙ ЛАБОРАТОРИЙ В СФЕРЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....	114
С.Н. Ибадулла, Қ.Ә. Жұмағұлова, А.Д. Майматаева, С.В. Суматохин ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В ПРОЦЕССЕ STEM-ОБРАЗОВАНИЯ.....	132
М.С. Исаев, Т.А. Апендиев, Т.А. Данияров ПРОБЛЕМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ И ИНТЕРНЕТ СЕТИ В ОБУЧЕНИИ ИСТОРИИ.....	146
Г.Р. Коцанова, Э.А. Абдыкеримова, А.Б. Туркменбаев, Б.Т. Құлжағарова, С.Р. Шармуханбет УСЛОВИЯ И МЕХАНИЗМЫ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ПРОГРАММЫ «GEOGEBRA» ПРИ ПРЕПОДАВАНИИ КУРСА СТЕРЕОМЕТРИИ.....	161
А. Кыдырбекова, А. Карымсакова, С. Идрисов ТЕХНОЛОГИИ, ПРИМЕНЯЕМЫЕ В ИНКЛЮЗИВНОМ ОБРАЗОВАНИИ: КОМПЛЕКСНЫЙ АНАЛИЗ И ЛИТЕРАТУРНЫЙ ОБЗОР.....	174
К.М. Мухамедиева, Г.Ш. Нургазинова, Д.Б. Абыкенова, И.Ш. Абишева, Ж.Б. Копеев РЕАЛИЗАЦИЯ ИСКУССТВЕННОГО ИНТЕЛЛЕКТА В ОБРАЗОВАНИИ ЧЕРЕЗ РАЗРАБОТКУ STEM ПРОЕКТОВ.....	190
А.К. Мыңжасар, Ж.М. Жаксибаева ПЕДАГОГИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОБУЧЕНИЯ С ИСПОЛЬЗОВАНИЕМ ЦИФРОВЫХ ТЕХНОЛОГИЙ В СИСТЕМЕ ОБРАЗОВАНИЯ.....	205
А.К. Сагинтаева, П. Ричардсон, К. Плезент КОЛЛЕГИАЛЬНОЕ УПРАВЛЕНИЕ: КЕЙС-СТАДИ УНИВЕРСИТЕТОВ КАЗАХСТАНА И США.....	221
А.А. Сейталиева, Н.Т. Шындалиев, Ж.Б. Копеев, Д.И. Кабенов, К.Р. Кусманов СОСТОЯНИЕ ПОДГОТОВКИ ПЕДАГОГИЧЕСКИХ КАДРОВ В УСЛОВИЯХ ДУАЛЬНОГО ОБУЧЕНИЯ.....	234

Токжигитова Н.К., Джарасова Г.С., Н.Н. Оспанова, А.Н. Токжигитова, С.Д. Байжуманов ИСПОЛЬЗОВАНИЕ СКРЫТОЙ ОЦЕНКИ ПРИ ПОДГОТОВКЕ IT КОМПЕТЕНТНЫХ ОБУЧАЮЩИХСЯ.....	246
Г.Т. Шериева, Ж.И. Исаева, Ж.Н. Сулейменова ДИДАКТИЧЕСКИЕ ПРИНЦИПЫ ФОРМИРОВАНИЯ ЯЗЫКОВО-ЛИНГВИСТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ СТУДЕНТОВ.....	259
Д.А. Шрымбай, Э.Т. Адылбекова ПОВЫШЕНИЕ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ПОДГОТОВКИ УЧИТЕЛЕЙ НА ОСНОВЕ ПРИМЕНЕНИЯ МАССОВОГО ОТКРЫТОГО ОНЛАЙН-КУРСА.....	270

ЭКОНОМИКА

А.А. Амангелды, А.К. Оразгалиева, Л.О. Абылкасимова, А.Б. Тлесова, Ж.Б. Кинашева ПРИВЛЕКАТЕЛЬНОСТЬ ЭКОТУРИЗМА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	286
М. Баймаганбетова, С. Баймаганбетов, А. Исаев ЦЕНЫ НА НЕФТЬ И ЭКОНОМИЧЕСКИЙ РОСТ: АНАЛИЗ НА ПРИМЕРЕ КАЗАХСТАНА.....	305
Г.И. Баймахамбетова, К.М. Камали, Э.С. Балапанова, М.Н. Нургабылов, М.Т. Багетова ЭКОНОМИЧЕСКИЕ МЕХАНИЗМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ МАЛОГО ИННОВАЦИОННОГО ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	318
Э.С. Балапанова, Р.К. Арзикулова, А.Т. Исаева, Д.О. Оналтаев, К.Н. Тастанбекова ПРИВЛЕЧЕНИЕ ФИНАНСИРОВАНИЯ И ИНВЕСТИЦИЙ КАК ФАКТОР ИННОВАЦИОННОГО РАЗВИТИЯ ЭНЕРГЕТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН.....	335
Ж.К. Басшиева, Г.М. Мухамедиева, К.Ш. Сыздыкова, Ф.И. Бокижанова, Н.Х. Маулина ЦИФРОВАЯ ЭКОНОМИКА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	348
Г.Н. Бисембаева СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫМ ПРОИЗВОДСТВОМ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВОЙ ЭКОНОМИКИ (НА ПРИМЕРЕ КЫЗЫЛОРДИНСКОЙ ОБЛАСТИ).....	365
А.Ж. Бухарбаева, А.К. Оралбаева, Р.К. Айтманбетова ОЦЕНКА СОВРЕМЕННОГО СОСТОЯНИЯ И ПРОБЛЕМ РАЗВИТИЯ АГРАРНОГО ПРОИЗВОДСТВА И СБЫТА СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННОЙ ПРОДУКЦИИ В КАЗАХСТАНЕ.....	381
Л.М. Давиденко, С.К. Кунязова, М.А. Амирова, З.А. Арынова, Т.Я. Эрнazarов, А.К. Бакпаева РЕСУРСНОЕ ОБЕСПЕЧЕНИЕ ЭКОБРЕНДИНГА ПРОМЫШЛЕННЫХ КОМПАНИЙ (КАЗАХСТАНСКИЙ И ЗАРУБЕЖНЫЙ ОПЫТ).....	398
З.О. Иманбаева, Ж.Б. Кенжин, С.М. Есенгалиева, К.У. Нурсапина, Р.А. Малаева, А.М. Оспанова ПУТИ РАЗВИТИЯ СОВРЕМЕННОГО МАРКЕТИНГА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	419
Л.А. Кудабеева, К.А. Абдыкулова, Д.А. Джунусова, Э.С. Балапанова, Г.А. Саймагамбетова ОСОБЕННОСТИ АУДИТА ЭФФЕКТИВНОСТИ УПРАВЛЕНИЯ АКТИВАМИ НАЦИОНАЛЬНЫХ КОМПАНИЙ.....	437
К.К. Мамутова, Б.К. Нурмаганбетова, Ш.А. Капанова, Г.Н. Аппакова, А.А. Махфудз ПРОБЛЕМЫ УПРАВЛЕНИЯ КРЕДИТНЫМИ РИСКАМИ КОММЕРЧЕСКОГО БАНКА И ПУТИ ИХ РЕШЕНИЯ.....	453
Г. Мауина, А. Жунусова, А. Жолмуханова, Б. Мустафаева, А. Кулмаганбетова ИНСТРУМЕНТЫ ГОРОДСКОГО МАРКЕТИНГА В СФЕРЕ ТУРИЗМА (НА ПРИМЕРЕ ГОРОДОВ АСТАНЫ И АЛМАТЫ).....	471
К.Е. Мендигалиев СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ СТРОИТЕЛЬНОЙ ОТРАСЛИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН: ОПИСАТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ.....	484

Г.С. Мукина, Г.Е. Кайрлиева, А.Б. Тлесова, Ж.С. Карабаева, М.Т. Баймолдаева МЕТОДОЛОГИЯ ОЦЕНКИ ГОСУДАРСТВЕННЫХ ПРОГРАММ РЕГИОНАЛЬНОГО РАЗВИТИЯ.....	495
А.А. Муталиева, М. Ускенов, М. Сапарбаев, А.Н. Исахметова. Б.Б. Оразова ФОРМИРОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНЫХ ИННОВАЦИОННЫХ МОЛОКОПЕРЕРАБАТЫВАЮЩИХ КООПЕРАТИВОВ НА ОСНОВЕ КООПЕРАЦИИ ЛИЧНЫХ ПОДСОБНЫХ ХОЗЯЙСТВ В КАЗАХСТАНЕ.....	509
Д.А. Рахметова, А.А. Нурғалиева, С. Дырка, Г.Ы. Бекенова, Г.А. Оспанова НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ТУРИСТСКОЙ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСКОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	524
М.Б. Таскараева, Р.А. Алшанов, Ж.Т. Бекбергенова, Г.С. Еркулова, Г.М. Кадырова ДИВЕРСИФИКАЦИЯ РЕГИОНАЛЬНОЙ ЭКОНОМИКИ.....	542
Р.Ш. Тахтаева, М.Б. Молдажанов ВЛИЯНИЕ РАЗВИТИЯ ТУРИЗМА НА ЭКОНОМИКУ СТРАНЫ: ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ.....	556
С.М. Хасенова, Е.К. Кунязов, М.А. Амирова, Г.Е. Нурбаева, Д.С. Бекниязова СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ПОДДЕРЖКИ ПРЕДПРИНИМАТЕЛЬСТВА В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН.....	570
У. Юсупов, Г. Тусибаева, А. Оспанова, Г. Бермухамедова, Н. Тагайбекова ВОЗМОЖНОСТЬ ИСПОЛЬЗОВАНИЯ ВРМ В АНАЛИЗЕ И ОПТИМИЗАЦИИ БИЗНЕС-ПРОЦЕССОВ В СИСТЕМЕ ГОСУДАРСТВЕННОГО УПРАВЛЕНИЯ.....	589

CONTENTS

PEDAGOGYR

Kh.K. Abdrakhmanova, K.B. Kudaibergenova READINESS OF SCHOOL TEACHERS TO TEACH NATURAL SCIENCE DISCIPLINES BY THE METHOD OF STEM EDUCATION.....	7
B.G. Abzhekenova, A.K. Meirbekov, E.T. Bekish, A.A. Kuralbayeva, E.A. Sardarova EXPERIMENTAL EVALUATION OF VOCABULARY DEVELOPMENT TOOLS IN THE ENGLISH CLASS.....	20
M.A. Baidautetova, K.T. Zhumagulov, R.Zh. Mrzabayeva THE ROLE OF MILITARY ORDERS IN THE DEVELOPMENT OF THE SECOND MEDIEVAL RENAISSANCE.....	34
Н. Балгабаева, С. Адиканова, А. Кадырова GAME TECHNOLOGIES ON INTERNET RESOURCES FOR TRAINING.....	46
D. Belessova, A. Ibashova, G. Shaimerdenova, S. Mombekova USING INTERACTIVE VIDEOS AND TASKS IN AN INFORMATION EDUCATION ENVIRONMENT.....	60
P.K. Yelubayeva, G.O. Berkinbayeva, G.K. Kulzhanbekova, A.Kh. Khamidova STATE OF MEDIA LITERACY EDUCATION IN LANGUAGE CLASSROOMS: CHALLENGES AND OPPORTUNITIES.....	71
B. Yermakhanov, B. Mukhamedzhanov, A. Issayev, T. Daniyarov, M. Isayev ANALYSIS OF HEALTHY LIFESTYLE FORMATION OF HIGHER EDUCATION EDUCATORS (WHOQOL-BREF) KAZ) INDICATORS.....	88
A.Sh. Yermekbayeva THE ROLE OF IDIOMS IN THE SITUATION OF BUSINESS COMMUNICATION IN ENGLISH.....	103
S.B. Zaurova, A.E. Sagimbayeva, Zh.S. Mukataeva THE IMPORTANCE OF USING VIRTUAL LABORATORIES IN EDUCATION.....	114
S.N. Ibadulla, K.A. ZHumagulova, A.D. Maimatayeva, S.V. Sumatokhin THE USE OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES IN THE PROCESS OF STEM EDUCATION.....	132
M.S. Issayev, T.A. Apendiyev, T.A. Daniyarov PROBLEMS OF USE OF INFORMATION-DIGITAL TECHNOLOGIES AND THE INTERNET NETWORK IN HISTORY TEACHING.....	146
G. Kochshanova, E. Abdykerimova, A. Turkmenbayev, B. Kulzhagarova, S. Sharmukhanbet CONDITIONS AND MECHANISMS OF USING THE GEOGEBRA PROGRAM WHEN TEACHING A STEREOOMETRY COURSE.....	161
A. Kydyrbekova, A. Karymsakova, S. Idrissov TECHNOLOGIES USED IN INCLUSIVE EDUCATION: COMPREHENSIVE ANALYSIS AND LITERATURE REVIEW.....	174
K.M. Mukhamediyeva, G. Sh. Nurgazinova, D.B. Abykenova, I.Sh. Abisheva, Zh.B. Kopeyev IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN EDUCATION THROUGH THE DEVELOPMENT OF STEM PROJECTS.....	190
A.K. Myngzhassar, Zh.M. Zhaxibayeva PEDAGOGICAL ASPECTS OF TEACHING USING DIGITAL TECHNOLOGIES IN THE EDUCATION SYSTEM.....	205
A. Sagintayeva, P. Richardson, K. Pleasant COLLEGIAL GOVERNANCE: CASE STUDIES OF UNIVERSITIES IN KAZAKHSTAN AND THE USA.....	221
A.A. Seitalieva, N.T. Shyndaliev, Zh.B. Kopeyev, D.I. Kabenov, K.R. Kusmanov THE STATE OF TEACHER TRAINING IN THE CONDITIONS OF DUAL TRAINING.....	234

N. Tokzhigitova, G. Jarassova, N. Ospanova, A. Tokzhigitova, S. Baizhumanov THE USE OF STEALTH ASSESSMENTS IN THE PREPARATION OF IT COMPETENT STUDENTS.....	246
G.T. Sheriyeva, Zh.I. Issayeva, Zh.N.Suleimenova DIDACTIC PRINCIPLES OF FORMATION OF LINGUISTIC COMPETENCE OF STUDENTS.....	259
D. Shrymbay, E. Adylbekova IMPROVING THE PROFESSIONAL TRAINING OF TEACHERS BASED ON THE USE OF A MASSIVE OPEN ONLINE COURSE.....	270

EKONOMICS

A.A. Amangeldi, A. Orazgaliyeva, L.O. Abylkassimova, A.B. Tlessova, Z.B. Kinasheva ATTRACTIVENESS OF ECOTOURISM IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	286
M. Baimaganbetova, S. Baimaganbetov, A. Issayev OIL PRICES AND ECONOMIC GROWTH: CASE OF KAZAKHSTAN.....	305
G.I. Baymakhambetova, K.M. Kamali, E.S. Balapanova, M.N. Nurgabylov, M. Bayetova ECONOMIC MECHANISMS OF STATE SUPPORT OF SMALL INNOVATIVE ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	318
E.S. Balapanova, R.K. Arzikulova, A.T. Issaeva, D.O. Onaltayev, K.N. Tastanbekova ATTRACTION OF FINANCING AND INVESTMENTS AS A FACTOR OF INNOVATIVE DEVELOPMENT OF THE ENERGY SYSTEM OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	335
Zh. Bashieva, G. Mukhamediyeva, K. Syzdykova, F. Bokishanova, N. Maulina DIGITAL ECONOMY IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	348
G.N. Bisembayeva IMPROVEMENT OF STATE MANAGEMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION IN THE DIGITAL ECONOMY (ON THE EXAMPLE OF THE KYZYLORDA REGION).....	365
A.Z. Bukharbayeva, A.K. Oralbayeva, R.K. Aitmanbetova ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND PROBLEMS OF DEVELOPMENT OF AGRICULTURAL PRODUCTION AND MARKETING OF AGRICULTURAL PRODUCTS IN KAZAKHSTAN.....	381
L.M. Davidenko, S.K. Kunyazova, M.A. Amirova, Z.A. Arynova, T.Ya. Ernazarov, A.K. Bakpayeva RESOURCE SUPPORT OF ECO-BRANDING OF INDUSTRIAL COMPANIES (KAZAKHSTAN AND FOREIGN EXPERIENCE).....	398
Z.O. Imanbayeva, Zh.B. Kenzhin, S. Yessengaliyeva, K. Nursapina, R. Malayeva, A. Ospanova WAYS TO DEVELOP MODERN MARKETING IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	419
L. Kudabayeva, K. Abdykulova, D. Junussova, E. Balapanova, N. Maulina FEATURES OF THE AUDIT OF THE EFFECTIVENESS OF ASSET MANAGEMENT OF NATIONAL COMPANIES.....	437
K. Mamutova, B. Nurmaganbetova, Sh. Kapanova, G. Appakova, A.A. Mahfudz COMMERCIAL BANK CREDIT RISK MANAGEMENT ISSUES AND WAYS TO SOLVE THEM.....	453
G. Mauina, A. Zhunusova, A. Zholmukhanova, B. Mustafayeva, A. Kulmaganbetova INSTRUMENTS OF URBAN MARKETING IN THE SPHERE OF TOURISM (ON THE EXAMPLE OF ASTANA AND ALMATY CITIES).....	471
K.Y. Mendigaliyev THE CURRENT STATE OF THE CONSTRUCTION INDUSTRY OF THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN: DESCRIPTIVE ANALYSIS.....	484
G. Mukina, G. Kairliyeva, A. Tlessova, Zh. Karabayeva, M. Baimoldaeva METHODOLOGY FOR EVALUATION OF STATE REGIONAL DEVELOPMENT PROGRAMS.....	495

A. Mutaliyeva, M. Uskenov, M. Saparbayev, A. Issakhmetova, B. Orazova FORMATION OF EFFECTIVE INNOVATIVE DAIRY PROCESSING COOPERATIVES BASED ON THE COOPERATION OF PRIVATE SUBSIDIARY FARMS IN KAZAKHSTAN.....	509
D. Rakhmetova, A.A. Nurgaliyeva, Dyrka Stefan, G. Bekenova, G.A. Ospanova DIRECTION OF TOURIST ENTREPRENEURIAL DEVELOPMENT IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	524
M. Taskarayeva, R. Alshanov, Zh. Bekbergenova, G. Yerkulova, G. Kadyrova DIVERSIFICATION OF THE REGIONAL ECONOMY.....	542
R. Takhtayeva, M. Moldazhanov INFLUENCE OF TOURISM DEVELOPMENT ON THE COUNTRY'S ECONOMY: PROBLEMS AND PROSPECTS.....	556
S.M. Khassenova, E.K. Kunyazov, M.A. Amirova, G.E. Nurbayeva, D. Bekniyazova IMPROVING THE SYSTEM OF STATE SUPPORT FOR ENTREPRENEURSHIP IN THE REPUBLIC OF KAZAKHSTAN.....	570
U. Yussupov, G. Tussibayeva, A. Ospanova, G. Bermukhamedova, N. Tagaibekova THE ABILITY TO USE BPM IN THE ANALYSIS AND OPTIMIZATION OF BUSINESS PROCESSES IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM.....	589

Publication Ethics and Publication Malpractice in the journals of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan

For information on Ethics in publishing and Ethical guidelines for journal publication see <http://www.elsevier.com/publishingethics> and <http://www.elsevier.com/journal-authors/ethics>.

Submission of an article to the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan implies that the work described has not been published previously (except in the form of an abstract or as part of a published lecture or academic thesis or as an electronic preprint, see <http://www.elsevier.com/postingpolicy>), that it is not under consideration for publication elsewhere, that its publication is approved by all authors and tacitly or explicitly by the responsible authorities where the work was carried out, and that, if accepted, it will not be published elsewhere in the same form, in English or in any other language, including electronically without the written consent of the copyright-holder. In particular, translations into English of papers already published in another language are not accepted.

No other forms of scientific misconduct are allowed, such as plagiarism, falsification, fraudulent data, incorrect interpretation of other works, incorrect citations, etc. The National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan follows the Code of Conduct of the Committee on Publication Ethics (COPE), and follows the COPE Flowcharts for Resolving Cases of Suspected Misconduct (http://publicationethics.org/files/u2/New_Code.pdf). To verify originality, your article may be checked by the originality detection service Cross Check <http://www.elsevier.com/editors/plagdetect>.

The authors are obliged to participate in peer review process and be ready to provide corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. All authors of a paper should have significantly contributed to the research.

The reviewers should provide objective judgments and should point out relevant published works which are not yet cited. Reviewed articles should be treated confidentially. The reviewers will be chosen in such a way that there is no conflict of interests with respect to the research, the authors and/or the research funders.

The editors have complete responsibility and authority to reject or accept a paper, and they will only accept a paper when reasonably certain. They will preserve anonymity of reviewers and promote publication of corrections, clarifications, retractions and apologies when needed. The acceptance of a paper automatically implies the copyright transfer to the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan.

The Editorial Board of the National Academy of sciences of the Republic of Kazakhstan will monitor and safeguard publishing ethics.

Правила оформления статьи для публикации в журнале смотреть на сайте:

[www: nauka-nanrk.kz](http://www.nauka-nanrk.kz)

ISSN 2518–1467 (Online),

ISSN 1991–3494 (Print)

<http://www.bulletin-science.kz/index.php/en>

Подписано в печать 30.10.2023.

Формат 60x881/8. Бумага офсетная. Печать - ризограф.

38,5 п.л. Тираж 300. Заказ 5.

*РОО «Национальная академия наук РК»
050010, Алматы, ул. Шевченко, 28, т. 272-13-19*